

AUKŠTOJO MOKSLO PASLAUGOS RINKOS SĄLYGOMIS

Jadvyga Čiburienė, Jūratė Guščinskienė

Kauno technologijos universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamos aukštojo mokslo teikiamos paslaugos, jų klasifikacija, aukštajam mokslui turintys įtakos veiksniai rinkos sąlygomis, jų poveikis žinių visuomenės vystymosi pokyčiams. Remiantis aukštosios mokyklos vykdomų funkcijų analize tiriama, kokiomis kryptimis galima tobulinti aukštojo mokslo teikiamas paslaugas ir veikti žinių visuomenės vystymąsi. Norint nustatyti realią analizuojamos problemos situaciją, buvo atliktas empirinis tyrimas KTU ir VDU, ištirta studentų nuomonė apie aukštosios mokyklos vykdomas funkcijas.

Pagrindiniai žodžiai: aukštasis mokslas, aukštojo mokslo paslaugos, aukštojo mokslo paslaugų veiksniai, aukštojo mokslo funkcijos, žinių visuomenė.

Įvadas

Dabartinės visuomenės esminis vystymosi veiksnys yra žinios, todėl vienu svarbiausių socialinio-ekonominio vystymosi veiksnių bet kuriame regione ar šalyje tampa aukštasis mokslas, lemiantis esamą gamybos būdą. Plėtojama žinių visuomenės samprata. Pagrindinės žinių visuomenės, kaip šiuolaikinio ilgalaikio valstybės raidos prioriteto, įgyvendinimo kryptys yra keturios: 1) mokslas ir švietimas, 2) gyventojų kompetencija, 3) valstybės valdymas ir savivalda bei 4) kultūra.

Europos Sąjunga (ES) yra užsibrėžusi tikslą sukurti žinių visuomenę per artimiausią dešimtmetį. Žinių visuomenės plėtra mikroekonominiam, regioniniam ir makroekonominiam lygiuose laiko požiūriu lemia ekonominį augimą ir yra svarbus veiksnys šalies arba šalių grupės vystymuisi. Tikimasi, kad Lietuva šioje srityje panašių rezultatų, kaip planuoja ES, gali pasiekti apie 2015 m.

Mokslinėje literatūroje, pavyzdžiui, V. Daujotis, V. Radžvilas, R. P. Sližys, E. Stumbrys (2002); R. Ginevičius, N. K. Paliulis, C. Chlivickas, J. Merkevičius (2006) ir valstybės dokumentuose, pavyzdžiui, Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje (2002), didelis dėmesys skiriamas diskusijai apie informacinę ir žinių visuomenę. Praktiniame analizės lygmenyje suprantama, kad labiau išsilavinę asmenys turi daugiau galimybių kurti naujas žinias ir jas realizuoti. Moks-

las ir švietimas greta gyventojų kompetencijos, valstybės valdymo ir savivaldos bei kultūros yra prioritetinės žinių visuomenės įgyvendinimo kryptys. Žinių ir gebėjimų įgijimas bei tobulinimas aukštojo mokslo institucijose plačiu spektru veikia daugelį sričių:

- švietimo, vadinasi, ir aukštojo mokslo politiką, kuri turi atitikti žinių ekonomikos, o ne atskirų institucijų, reikalavimus;

- darbo rinką ir jos formavimąsi. Praktika rodo, kad aukštąjį išsimokslinimą turintys asmenys sėkmingai konkuruoja darbo rinkoje, tačiau tai nereikia, kad aukštojo mokslo teikiamos paslaugos visiškai atitinka šalies darbo rinkos poreikius;

- poreikį ir būtinybę įgytas žinias ir gebėjimus nuolat tobulinti mokantis visą gyvenimą, kadangi mokomasi ir tobulinami ne tik profesiniai sugebėjimai, bet ir gyvenimo kokybės, svarbiausių jo vertybių suvokimas. JAV, kaip ekonominės galios centras, gerokai lenkia Europą pagal universitetų reitingus pasauliniu mastu, patentų paraiškų ar Nobelio premijos laureatų skaičių. Europa yra vertinama kaip ekonominis ir politinis vienetas, bet ne kaip aukštojo mokslo erdvė. Žinių visuomenės kūrimas sudaro prielaidas ekonominiam tiek Lietuvos, tiek ES-27 šalių narių augimui.

Aukštojo mokslo institucijos (universitetai ir kolegijos) kuria naujas paslaugas, siekdami daugiau asmenų pritraukti studijoms. Vykstantys procesai rodo, kad Lietuvos aukštųjų mokyklų veikla organizuojama pagal „paslaugų įstaigos“ („paslaugų universiteto“, „antrepreninio universiteto“) principą. Aukštojo mokslo institucijų valdymo modeliai ir kitos problemos plačiai analizuojamos mokslinėje literatūroje, pavyzdžiui, P. McCaffery (2005) tiria vadybos gerosios patirties aukštojo mokslo institucijose pavyzdžius; J. Biggs (2003) studijas sieja su kvalifikuotų darbuotojų pasiūlos formavimu darbo rinkoje; B. Clark (1998); D. Remenyi, B. Williams, A. Money, E. Swartz (1998) analizuoja aukštojo mokslo plėtros modelius ir t. t.

Tyrimo problema. Globalizacijos sąlygomis didėjanti konkurencija skatina skirti dėmesio šalies ekonominio augimo veiksniams. Lietuvoje vienas svarbiausių ekonominio augimo veiksnių yra žmogiškasis kapitalas, lemiantis žinių ekonomikos ir žinių visuomenės raidą, tiesiogiai priklausantis nuo

aukštojo mokslo ir jo teikiamų paslaugų pasiūlos ir gebėjimo atitikti paklausą. Šiandien formalus aukštasis išsimokslinimas Vakarų pasaulyje teikiamas labai skirtingomis sąlygomis. Dabartiniu laikotarpiu Europoje orientuojamasi į aukštojo mokslo kaip paslaugos organizavimą rinkos pagrindais. Daugelis ES-27 šalių, įskaitant ir Lietuvą, bando rasti tarpinius šios paslaugos teikimo sprendimo tarp valstybinio ir rinkos modelio variantus.

Tyrimo objektas – aukštojo mokslo paslaugos ir jas veikiantys veiksniai.

Straipsnio tikslas – nustatyti ir apibūdinti aukštojo mokslo teikiamas paslaugas įvairiose studijų pakopose ir apibūdinti jų poveikį žinių visuomenės raidai Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

- apibūdinti žinių visuomenės svarbą ekonomikos sektoriuose ir jos plėtros prioritetus;
- ištirti aukštojo mokslo teikiamas paslaugas;
- išskirti ir išnagrinėti aukštojo mokslo funkcijas ir parodyti jų ryšį su paslaugomis (konkretaus empirinio tyrimo pagrindu).

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir statistinių duomenų analizė, anketinė apklausa, indukcijos ir dedukcijos metodai.

Teoriniai tyrimo pagrindai

Aukštojo mokslo vystymo galimybių, jo veiksmų ir rezultatų problema yra aktuali ir Lietuvoje, todėl mokslinėje literatūroje tiriami įvairūs jos aspektai, pavyzdžiui, švietimo reformos ir aukštojo mokslo tarpusavio problemas gvildena E. K. Zavadskas ir A. V. Valiulis (2001), R. Bruzgelevičienė (2001), A. Samalavičius (2003), P. Juzevičienė (2003), D. Bridges (2007) aukštojo mokslo demokratiškumo ir valdymo pagrindus L. Kraujutaitytė (2002, 2003); edukacines novacijas ir jų diegimą aukštojo mokslo srityje tiria B. Janiūnaitė (2004); universitetų finansavimą modeliuoja A. Piktorna (2003). Didelis dėmesys lietuvių autorių darbuose skiriamas užsienio patirties analizei, pavyzdžiui, užsienio šalių universitetų valdymo patirtį ir jos taikymo galimybes Lietuvoje tiria S. Puškorius (2007). Naują aspektą – aukštojo mokslo tarptautiškumo pasauliniu mastu ir Lietuvoje – tiria P. Baršauskas, H. P. Jensen ir kt. (2007). Studentų studijų aukštojoje mokykloje problemas analizuoja M. Gaigalienė (2006), V. Gudžinskienė (2007).

Direktyvoje dėl paslaugų ES vidaus rinkoje (2005) paslaugų sektorius susistemintas remiantis Europos Komisijos priimta klasifikacija. Švietimo paslaugos skirstomos į: pradinį ir vidurinį mokymą, aukštąjį

mokslą, suaugusiųjų ir kitą švietimą, mokslinius tyrimus ir taikomąją veiklą. Paslaugos, tarp jų ir aukštojo mokslo, suprantamos kaip operacijos ar funkcijos, kurioms konkrečioje rinkoje yra paklausa ir kaina. Jos dažnai būna nematerialios, vartojamos gamybos vietoje (Langvinienė, Vengrienė, 2005; Vengrienė, 2006). Tokios paslaugos negali būti perduodamos tiesiogiai kitiems vartotojams ar arbitražuojamos, t. y. negali būti įsigyta viena kaina, o po to parduota kita (aukštesnė) kaina (Pirs, 1997).

Įvairūs aukštojo mokslo paslaugų sando aspektai išskyla mikroekonominiame, makroekonominiame, regiono ir globalios ekonomikos lygiuose. Praktiniai tyrimai rodo, kad darbo užmokestis yra ypač svarbus ekonomikos vystymosi veiksnys (taip pat ir paslaugų sektoriaus). Viljamo Pečio (William Petty) suformuluotas dėsnis teigia, kad ekonomikos vystymasis per laiką pakeičia ekonomikos struktūrą. Šių procesų analizė laiko požiūriu rodo, kad pirmiausia istoriškai dominavo žemės ūkis, vėliau – pramonė, o dabartiniu laikotarpiu į pirmą vietą išskyla paslaugos. Paslaugos (kaip ir pramonė) ypač imlios žinioms.

Žinių visuomenė – ilgalaikis valstybės raidos prioritetas

Aukštojo mokslo sistemą veikia šiuolaikiniai išoriniai (integracija, globalizacija) ir vidiniai (aukštojo mokslo reforma, kultūra ir kt.) veiksniai. Aukštojo mokslo sistema vystoma taip, kad jo siekiantieji esami ir būsimi darbo rinkos dalyviai įgytų norimą kvalifikaciją ir kompetenciją. ES-27 šalių narių vystymasis siejamas su svariu išsimokslinimo, ypač aukštojo, indėliu. Žinių visuomenėje mokslas, studijos ir darbas dažnai siejami su technologiniu, organizaciniu ir žmoniškųjų išteklių lankstumu.

Svarbiausi veiksniai, lemiantys transformaciją į žiniomis grįstą visuomenę yra tai, kad: 1) informacinių ir komunikacinių technologijų svarba iš esmės lemia visuomenės gyvenimo raidą ir skatina kiekvieną žmogų skirti laiko saviugdai ir kvalifikacijos kėlimui; 2) didėjanti paslaugų svarba gerina gyvenimo ir darbo kokybę, atsižvelgiant tiek į visuomenės, tiek į rinkos reikalavimus; 3) rinkų globalizacija plečia visuomenės bendrumo suvokimą, grindžiamą mokslo ir tarptautinių ryšių plėtra (Pilat, 1998). Kaip parodyta 1 lentelėje, žinių visuomenės bruožai išryškėja pagrindiniuose ekonomikos sektoriuose ir rinkose. Ekonomikos sektorių sąveika per prekių, darbo ir pinigų rinkas sustiprina žinių visuomenės bruožų svarbą ir sukelia sinergijos poveikį.

Žinių visuomenės bruožai pagrindiniuose ekonomikos sektoriuose ir rinkose

Sektorius / Rinka	Žinių visuomenės bruožai
Privatus sektorius	<ul style="list-style-type: none"> • Mokymasis visą gyvenimą • Bendradarbiavimas su verslo / mokslo institucijomis plečiant savo gebėjimus • Darbo jėgos kvalifikacijos kėlimas
Valstybės / vyriausybės sektorius	<ul style="list-style-type: none"> • Sąlygų kvalifikacijos kėlimui sudarymas • Noro ir gebėjimo mokytis didinimas • Mokslinių tyrimų ir aukštojo mokslo institucijų plėtra • Naujo žinojimo, naujų sukurtų žinių efektyvi sklaida visuomenėje • Naujos kartos mokslininkų rengimas • Bendradarbiavimas su verslu skleidžiant žinias ir technologijas
Prekių rinka	• Nauja technika ir technologija grindžiama gamyba
Darbo rinka	• Augantis darbo poreikis aukštos kvalifikacijos darbo jėgai
Pinigų ir valiutų rinka	• Nauja technika ir technologija grindžiamos paslaugos

Specializuota Jungtinių tautų įstaiga Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (UNESCO) pagrindiniu žinių visuomenės principu pripažįsta kultūrų ir kalbų įvairovę, o stabiliu šios visuomenės pagrindu – žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių laikymąsi. Žinių visuomenė suprantama kaip daugialypė kintanti visuomenė, atvira demokratiniams pasirinkimui. Ši organizacija, formuluodama UNESCO tikslą – padėti stiprinti taiką ir saugumą plėtojant tautų bendradarbiavimą švietimo, mokslo ir kultūros srityse, išskiria ir pagrindinius uždavinius: 1) suartinti tautas ir skatinti jų tarpusavio supratimą; 2) skatinti visuotinio švietimo ir kultūros plėtrą; 3) padėti saugoti, gilinti ir platinti mokslo žinias.

Žinių visuomenės raidos situaciją apibūdina tokie rodikliai: 1) jaunimo išsilavinimas (20–24 metų), proc. (tai nurodyto amžiaus jaunimo, įgijusio ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą (ISCED 3–4) ir tos pačios amžiaus grupės gyventojų skaičiaus santykis išreikštas procentais; 2) išlaidų mokslo tiriamajai veiklai dalis, palyginti su BVP; 3) viešosios išlaidos švietimui, proc.

Šių rodiklių dinamika Lietuvoje palyginta su Baltijos valstybių, Airijos, naujųjų ES-10 narių pirmaujančiomis valstybėmis, Bulgarija, ES-15 ir ES-25 bendrais vystymosi rezultatais ir pateikta 2 lentelėje. Jaunimo išsilavinimo lygis analizuojamu laikotarpiu

2000–2005 m. Lietuvoje, palyginti su kitomis šalimis padidėjo labiausiai – 110 proc., Latvijoje – 106 proc., Airijoje ir Slovėnijoje – po 104 proc. Jaunimo (20–24 metų) išsilavinimo lygio rodikliai Lietuvoje yra aukštesni ne tik už Latvijos, Estijos, Bulgarijos, bet ir už ES-25 ir ES-15 jaunimo išsilavinimo lygį. Jaunimo išsilavinimo lygis Airijoje, Slovėnijoje ir Slovakijoje yra aukštesnis negu Lietuvoje. Išlaidos mokslo tiriamajai veiklai, skaičiuojant nuo BVP, Lietuvoje analizuojamu laikotarpiu padidėjo 129 proc., nežymiai atsilikdamos nuo Estijos išlaidų mokslo tiriamajai veiklai augimo tempų, tačiau aplenkdamos Airijos ir Slovėnijos išlaidų kitimo rodiklius. Išlaidos mokslo tiriamajai veiklai nuo BVP Lietuvoje didesnės negu Latvijoje, Bulgarijoje, Slovakijoje, bet daugiau kaip 1,5 karto mažesnės nei Airijoje, beveik du su puse karto mažesnės nei ES-25 ir daugiau negu 2,5 karto mažesnės nei ES-15 išlaidų mokslo tiriamajai veiklai lyginamasis svoris nuo atitinkamo BVP.

Viešosios išlaidos švietimui tarp visų viešųjų išlaidų Lietuvoje nuo 2000 m. 5,63 proc. sumažėjo 2005 m. iki 5,17 proc. Šių išlaidų lyginamasis svoris viešosiose išlaidose Airijoje, Bulgarijoje, Slovėnijoje ir ES-25 2000–2003 m. didėjo. Viešųjų išlaidų švietimui, kaip BVP dalies, ir verslo įmonių bendrųjų išlaidų tyrimams bei eksperimentinei plėtrai dalies kitimas Lietuvoje parodytas 2 lentelėje.

Žinių visuomenės kūrimo pagrindinių rodiklių dinamika Lietuvoje ir kai kuriose ES valstybėse

Šalis	Jaunimo išsilavinimas (20–24 metų)				Išlaidos mokslo tiriamajai veiklai nuo BVP, proc.			
	2000	2002	2004	2006	2000	2002	2004	2006
Lietuva	77,9	79,3	86,1	88,2	0,59	0,66	0,76	0,8
Latvija	76,8	73,2	76,9	81,0	0,44	0,42	0,42	0,7
Estija	83,6	80,4	82,3	82,0	0,62	0,75	0,86	1,14
Airija	82,4	83,9	85,3	85,7	1,13	1,1	1,2	1,32
Bulgarija	74,9	77,5	76,0	80,5	0,52	0,49	0,5	0,48
Slovakija	94,5	94,0	91,3	91,5	0,65	0,58	0,51	0,49
Slovėnija	87,0	90,0	89,7	89,4	1,43	1,52	1,42	1,59
ES-15	73,5	73,7	73,7	75,0	1,91	1,95	1,89	1,91
ES-25	76,3	76,5	76,6	77,9	1,86	1,9	1,85	1,85
ES-27	76,6	76,7	77,2	77,9	1,87	1,88	1,83	1,84

	Viešosios išlaidos švietimui, proc.				Verslo įmonių dalis bendrosiose išlaidose tyrimams ir eksperimentinei plėtrai, %			
Lietuva	5,63	5,85	5,2	4,95*	31,6	27,9	19,9	26,2
Latvija	5,64	5,71	5,07	5,06*	29,4	21,7	46,3	32,7
Estija	5,57	5,48	4,98	4,87*	24,2	29,1	36,5	38,1
Airija	4,29	4,3	4,72	4,77*	65,8	63,4	58,6	59,3
Bulgarija	4,19	4,04	4,51	4,51*	24,4	24,8	28,2	27,8*
Slovakija	4,15	4,3	4,19	3,85*	54,4	53,6	38,3	35,0
Slovėnija	...	5,98	5,85	5,83*	53,3	60,0	58,5	59,3
ES-15	56,6	54,9	55,0	54,9*
ES-25	4,71	5,1	5,1	5,06*
ES-27	4,68	5,06	5,07*	5,03*	56,3	54,6	54,7	54,6

Šaltinis: Eurostat yearbook 2007. (2008).

Šalies ūkio plėtrą skatinantis veiksnys yra valstybės orientacija į visuomenę, gebančią naudotis informacijos ir žinių ištekliais.

Aukštojo mokslo sistemos paslaugos

Aukštojo mokslo paslaugų, kaip ir kai kurių kitų paslaugų, savybės skiriasi nuo materialiuųjų prekių. Jų svarbiausios savybės yra:

- *neapčiuopiamumas* – aukštojo mokslo paslaugos yra nematerialios, todėl šią paslaugą siekiama papildyti materialiu daiktu: knyga, paskaitų konspektu ar pan.;

- *heterogeniškumas (nevienalytiškumas)* – paslaugos teikimo procese dalyvauja paslaugos teikėjas ir gavėjas (vartotojas, klientas). Nuo jų savybių ir tarpusavio santykių priklauso veiklos rezultatas, klientų rizika, veiklos standartizavimas;

- *gamybos ir vartojimo bendras tapatumas* – iš anksto neįmanoma įvertinti konkrečios paslaugos kokybės, nes paslauga neegzistuoja: ji yra gaminama ir vartojama tuo pat metu. Tai reiškia, kad net tos pačios rūšies paslaugos yra nevienodos, būtina derinti paslaugų pasiūlą ir paklausą, neįmanomos jų atsargos;

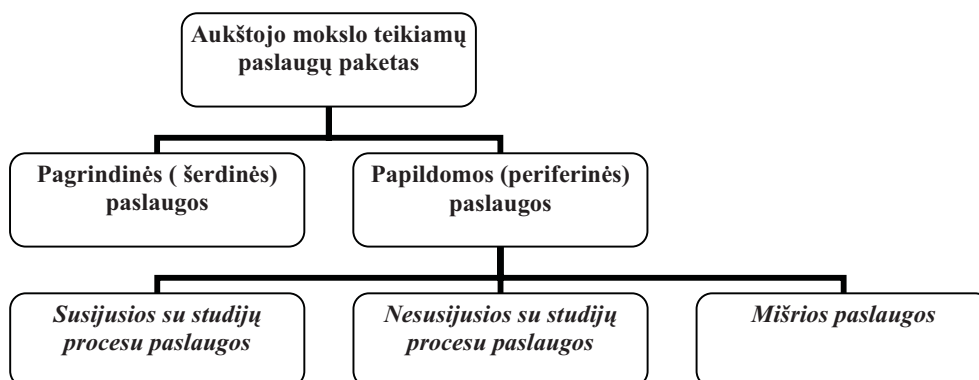
- *paslaugos tiekėjo (personalo) ir gavėjo, kaip būtinų gamybos veiksnių, viena laikis dalyvavi-*

mas ir didelis kontakto laipsnis;

- *paslaugos gavėjai patys sukuria dalį paslaugos ir jos kokybės;*

- *paslaugos teikimo – gavimo metu nėra nuosavybės perdavimo* – baigus studijas ir gavus aukštojo mokslo diplomą jokios nuosavybės neįgyjama, tačiau mokslo baigimo pažymėjimas patvirtina baigtas studijas ir įgytą kvalifikaciją, kurios suteikia galimybę užimti tam tikrą padėtį darbo rinkoje. Paslaugos rezultatas yra netiesioginis, nes jis tik integruojasi į asmens žinių ir kokybinių savybių visumą, tampa neatsiejamas nuo asmens [Kraujutaitytė, Pečkaitis, 2003, 27–30]. Tačiau tai ypač svarbus dokumentas, suteikiantis asmeniui galimybę daryti karjerą, įgyti tam tikrą socialinį statusą. Aukštojo mokslo paslaugų sandas, parodytas 1 paveiksle, apibendrina paslaugų pasiūlą ir paslaugų teikimo sistemą.

Vienas iš esminių „paslaugų įstaigos“ modelio požymių – glaudus valstybės, akademinės bendruomenės ir visuomenės bendradarbiavimas (Bartkutė, Kraujutaitytė, 2007). Aukštojo mokslo sistemos sandas: 1) aukštojo mokslo politiką formuojančios institucijos; 2) politiką įgyvendinančios ir priežiūros institucijos; 3) tiesiogiai paslaugas teikiančios institucijos.

1 pav. Aukštojo mokslo paslaugų sandas

Aukštojo mokslo paslaugų paketas apiman apčiuopiamas ir neapčiuopiamas paslaugas, formuoja bendrą rezultatą – suteikiamą paslaugą. *Pagrindinė(šerdinė) paslauga* apima mokymo ir mokymosi procesą, susijusį su žinių perdavimu ir kūrimu, pasireiškiantį įvairiose studijų pakopose (bakalauro, magistro, doktorantūros) ir formose (dieninėje, vakarinėje, neakivaizdinėje, integruotoje ir tęstinėse studijose, nuotoliniame mokyme, vadovų studijose ir mokymuose). *Papildomos arba periferinės paslaugos apima:* 1) *susijusias su studijomis paslaugas:* apgyvendinimą (gyvenamosios vietos bendrabutyje suteikimą), prienamumą prie mokslinės literatūros šaltinių (bibliotekos), tinklo paslaugas (internetą), informacines paslaugas (institucijų prenumeruojamos duomenų bazės), asmeninio karjeros konsultanto paslaugos (universitete vadinamų mentorais), specialias paslaugas neįgaliesiems dieninės studijų formos studentams (transporto – gabenimas iš namų į studijas ir atgal), greito maisto automatai ir pan.; 2) *nesusijusias su studijomis paslaugas:* dainų ir šokių kolektyvai, meno studijos, institucijos atskirų sporto šakų komandos, baseinai, poilsio namai, ekspertinė veikla; 3) *mišrios paslaugos, iš dalies susijusias su studijomis:* užsakomieji specializuoti tyrimai, firmų konsultacijos ir pan., kuriuos atliekant dalyvauja įvairių studijų pakopų studentai. Jie, rengdami baigiamąją ar tiriamąjį darbą, remiasi gautais tyrimų rezultatais.

Europos aukštojo mokslo erdvė ir jos orientacija į darbo rinką

Europos aukštojo mokslo erdvės (EAME) kūrimas apima visą Europą, taip pat ir Lietuvą. Tai svarbiausia kryptis tolimesniam aukštojo mokslo sektoriaus vystymui ir Europos aukštojo mokslo konkurencingumo ir patrauklumo didinimui. EAME koncepcija lemia trijų tarpusavyje susijusių problemų sprendimą ne tik Lietuvoje, bet ir visoje ES-27: pirma, studentų ruošimas darbo rinkai, antra, kompetencijų kūrimas, trečia, aktyvių šalies piliečių ugdymas.

Europos aukštojo mokslo erdvėje veikiantiems atskiriems asmenims, jų grupėms, valstybėms, tautoms didelę įtaką daro kultūra. Ekonominės raidos požiūriu svarbu, kad kultūra, apimdama vertybes, elgesio normas ir materialius produktus, bendrąja prasme veikia visuomenės narių gyvenimo būdą ir vartojimo elgesį, o siaurąja prasme – aukštojo mokslo subjektus: paslaugų teikėjus ir vartotojus.

Lietuvoje, kaip EAME struktūros dalyje, ypač svarbus aukštojo mokslo uždavinys – ugdyti išsilavinusią, mokslui ir naujausioms technologijoms bei kultūros vertybėms imlią asmenybę ir visuomenę, todėl svarbu kurti, kaupti ir skleisti žinias bei kultūros vertybes, įtvirtinti nacionalinės kultūros savitumą, formuoti asmenybę, gebančią planuoti ir realizuoti karjeros galimybes rinkos sąlygomis. Visiems išvardintiems procesams svarbios aukštosios mokyklos atliekamos funkcijos.

Pastaraisiais metais aukštasis mokslas yra vis labiau orientuojamas į darbo rinką (žr. 3 lentelę). Šią tendenciją galime pastebėti analizuodami Europos mokslo perspektyvas iki 2020 metų.

3 lentelė

Aukštųjų mokyklų orientacija į darbo rinką

Eil. Nr.	Orientyras	Charakteristika
1.	<i>Visuomenės reikalavimai švietimo rezultatams didėja išlaidų efektyvumo kilimo prasme</i>	<ul style="list-style-type: none"> Valstybė masinio aukštojo mokslo epochoje negali viena spręsti viso aukštojo mokslo finansavimo problemų. Dalį išlaidų turi prisiimti visuomenė, todėl ji vis labiau tampa švietimo paslaugų užsakovė ir suinteresuota galutiniu mokymosi rezultatu.
2.	<i>Turi būti patenkinti jaunimo poreikiai gauti gerą darbą ir užsitikrinti per būvį praktikoje pritaikyti išsimokslinimo rezultatus</i>	<ul style="list-style-type: none"> Individas, išleidęs savo šeimos pinigus, sugaišęs laiko ir įdėjęs pastangų besimokydamas, turi tai kompensuoti gaudamas gerai apmokamą darbą ir stiprinti absolventų socialinę padėtį. Jeigu absolventas numatytų rezultatų nepasiekia per ilgesnį laiko tarpą, tai visuomenėje susiformuoja negatyvi reakcija: auga nepasitikėjimas valdžios institucijomis, nesugebančiomis užtikrinti tinkamos parengimo kokybės, nusiviliama pačia švietimo sistema, vyksta perorientacija į užsienio aukštąsias mokyklas ir programas.
3.	<i>Aukštosios mokyklos turi didinti savo konkurencingumą</i>	<p>Aukštosios mokyklos jau konkuruoja pritraukdamos studentus. Ši kova palaipsniui vis aštrės. Tam didelės įtakos turės:</p> <ul style="list-style-type: none"> demografinės tendencijos; užsienio universitetų siūlomos studijų programos ir jų patrauklumas. Bolonijos procesas, lemiantis aukštojo mokslo tarptautiškumo plėtrą.
4.	<i>Nuo aukštojo mokslo reagavimo į technologinį progresą priklausys perėjimas prie inovacinio kelio</i>	<p>Pagrindinį vaidmenį vaidins: išsimokslinimas; praktikos charakteris ir jos pastovumas. Jei ryšys tarp minėtų dviejų komponentų silpnas ir nėra institucionalizuotas, tai reiškia, kad egzistuoja gana menkos ekonomikos galimybės sukurti ir įsisavinti naujas technines idėjas. Europos šalis Bolonijos procesą vertina kaip svarbiausią strategijos dedamąją, kuriant pačią konkurencingiausią pasaulyje ekonomiką, besiremiančią žiniomis.</p>

Šaltinis: Remenyi., Williams, Money, Swartz, 1998.

Minėtos perspektyvos šiame straipsnyje bus aptartos remiantis Bolonijos procesu, kuris sukėlė didelių pokyčių Europos šalių švietime. Laikotarpiui iki 2010 metų numatyti pagrindiniai reformos parametrai ir etapai. Europoje susimąstoma ir apie tolimesnę perspektyvą. Europos ekspertai pasisako už švietimo vystymą pragmatine kryptimi. Jų lūkesčiai siejami su didesne praktine specialistų parengimo kryptimi aukštojoje mokykloje ir orientacija į darbo rinką.

Aukštosios mokyklos funkcijos ir teikiamos paslaugos

Remiantis išstudijuota moksline literatūra ir aukštojo mokslo įstatymu, aukštosios mokyklos funkcijas galima suskirstyti į *tiesiogines* ir *netiesiogines*. Tiesioginės funkcijos – mokymas ir lavinimas – bei netiesioginės funkcijos – individų socializacija bei asmenybinių vertybių ugdymas. Visos aukštosios mokyklos atliekamos funkcijos yra glaudžiai susijusios su jos teikiamomis paslaugomis.

Tiesioginės aukštosios mokyklos funkcijos. Pagrindines aukštosios mokyklos funkcijas – jaunuolių rengimą profesinei veiklai R. Adamonienė (1996) siūlo skaidyti į du socialinius-pedagoginius procesus. Pirmiausiai tai – *mokymas, žinių perdavimas* (apima įvairias studijų formas: paskaitas, laboratorinius darbus, pratybas, seminarus ir pan.). Antras, ne mažiau reikšmingas aukštosios mokyklos realizuojamas procesas ir funkcija – tai *igimtų ir kitų žmogaus galių lavinimas bei ugdymas*. Kartu su mokymu (-si) bei tai realizuojančiais subjektais – studentais ir dėstytojais, lavinimas bei ugdymas tiesiogiai lemia globalinį studijų objektą, nuo kurio priklauso pats mokymo(-si) efektyvumas. Tiesioginės aukštosios mokyklos atliekamos funkcijos glaudžiai susijusios su aukštosios mokyklos teikiamomis pagrindinėmis paslaugomis, t. y. su teikiamų paslaugų šerdimi.

Netiesioginės aukštosios mokyklos funkcijos. Žmogus, kaip sąmoninga būtybė, neišvengiamai vystosi visą gyvenimą, kadangi jis nuolatos sąveikauja su aplinka. Šioje aplinkoje nuolatos vyksta sociali-

nių normų ir kultūrinių vertybių, žinių perdavimo ir perėmimo procesai. Tai sudaro sąlygas individams tobulintis ir realizuoti save visuomenėje. Toks tęstinis procesas socialiniuose moksluose apibrėžiamas *individualizacijos* terminu. Socializacija – tai ir asmenybės vertybinių orientacijų formavimosi(-mo) procesas, kurio metu formuojasi ir vystosi, yra formuojami ir vystomi asmeniniai dvasiniai poreikiai.

Pagrindinis aukštosios mokyklos uždavinys – parengti aukštos kvalifikacijos specialistą. Todėl aukštoji mokykla turi ne tik mokyti studentą, atsižvelgdama į savo specifiką bei profilį, formuoti ne tik profesines būsimų specialistų žinias, bet ir vystyti jų poreikius, interesus, tikslus ir idealus. Kitaip tariant, ugdyti ir vystyti asmenybės vertybinių orientacijų kompleksą. Įgyvendinant netiesiogines aukštosios mokyklos funkcijas glaudžiai persipina pagrindinės ir periferinės jos teikiamos paslaugos, kadangi svarbu ne tik paruošti aukštos kvalifikacijos specialistą, kuris geba konkuruoti darbo rinkoje, bet ir išugdyti gerą, kultūringą dvasingą etc. visuomenės narį.

Tyrimo metodika ir jo rezultatų aptarimas

Empiriniam tyrimui, t. y. anketinei apklausai, buvo pasirinkti KTU ir VDU socialinių mokslų krypties I ir II pakopų studentai. Apklausa buvo atlikta KTU Socialinių mokslų fakultete 2000 m. rudenį (apklausti II–IV kursų bakalauro studijų studentai) ir 2001 pavasarį (II studijų pakopos studentai) bei VDU 2001 m. rudenį Socialinių mokslų, Ekonomikos ir Vadybos fakultetuose, Politikos mokslų bei diplomatijos institute buvo apklausti I (bakalaurai) ir II (magistrantai) studijų pakopos studentai.

Apklausiai atlikti naudojama 21 klausimo anкета, kuri buvo paruošta remiantis teoriniu modeliu.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas. Anketinės apklausos metu buvo apklausta 870 pirmos ir antros pakopos KTU ir VDU socialinių mokslų krypties studentų. Respondentų pasiskirstymas pagal mokymo įstaigą, studijų pakopas bei dalyvavimą apklausoje parodytas 4 lentelėje (Baršauskienė, Guščinskienė, 2003, 116).

4 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal mokymo įstaigą, studijų pakopas bei dalyvavimą apklausoje

Studijų pakopa	KTU			VDU			Iš viso		
	Viso studentų	Dalyvavo apklausoje		Viso studentų	Dalyvavo apklausoje		Viso studentų	Dalyvavo apklausoje	
		Viso	Proc.		Viso	Proc.		Viso	Proc.
I studijų pakopa	497	336	68	556	332	60	1053	668	63
II studijų pakopa	159	122	77	115	80	70	274	202	74
Iš viso:	656	458	70	671	412	61	1327	870	66

Respondentų požiūris į aukštosios mokyklos funkcijų vykdymą. Tyrimo metu respondentų buvo paprašyta įvertinti aukštosios mokyklos vykdomas funkcijas, nuo kurių vykdymo priklauso mokyklos tei-

kiamų paslaugų kokybė. 5 lentelėje aukščiausiai esanti funkcija buvo dažniausiai respondentų pažymima kaip stipriai pasireiškianti, o žemiausiai esanti funkcija – rečiausiai pažymima kaip stipriai pasireiškian-

ti. Galima teigti, kad aukštoji mokykla, respondentų nuomone, iš esmės atlieka savo pagrindines funkcijas, nes jas visas respondentai pažymėjo kaip stipriai pasireiškiančias. Taigi galima tvirtinti, kad pagrindines paslaugas aukštosios mokyklos, kuriose mokosi apklausoje dalyvavę respondentai, pastarųjų nuomone, teikia kokybiškai. Respondentai prasčiau įvertino netiesiogines aukštosios mokyklos funkcijas, kurios yra labai svarbios individo tobulėjimo procesui ir yra susijusios su aukštosios mokyklos teikiamomis pagrindinėmis ir periferinėmis paslaugomis. Todėl

dėstytojams reikėtų į tai atkreipti dėmesį, dirbant su studentais.

Mokymosi motyvacija labai priklauso nuo to, ar individas yra patenkintas mokymo(-si) procesu, nuo pagrindinių ir periferinių paslaugų, kurias studentui suteikia aukštoji mokykla (žr. 6 lentelę).

Respondentų atsakymai rodo aukštą bendrą patenkinimą mokymosi procesu aukštojoje mokykloje. Tai liudija, apklaustųjų studentų nuomone, aukštą teikiamų paslaugų (ypač pagrindinių) kokybę.

5 lentelė

Respondentų nuomonė apie aukštosios mokyklos vykdomas funkcijas (proc.)

<i>Funkcijos</i>	<i>Nepasireiškia</i>	<i>Vidutiniškai pasireiškia</i>	<i>Stipriai pasireiškia</i>	<i>Neturiu nuomonės</i>
Ugdomos studento prigimtinės galios bei sugebėjimai	21	43	34	2
Studentas mokomas pasinaudoti visais galimais informacijos šaltiniais	12	26	62	0
Vystomi studento asmeniniai poreikiai, interesai, tikslai ir pan.	30	37	32	1
Vystomi studento profesiniai poreikiai bei interesai, vertybinės orientacijos ir elgsenos normos darbinėje aplinkoje	17	35	48	1

6 lentelė

Respondentų pasitenkinimas atskirais mokymo(-si) proceso elementais aukštojoje mokykloje (proc.)

<i>Mokymo (-si) proceso elementai</i>	<i>Nepatenkintas</i>	<i>Vidutiniškai patenkintas</i>	<i>Stipriai patenkintas</i>	<i>Neturiu nuomonės</i>	<i>Iš viso</i>
Paskaitų bei kitų užsiėmimų tvarkaraščiu	25	26	49	0,0	100,0
Dalykiniu bendravimu su dėstytojais	13	38	49	0,0	100,0
Laisvo laiko po paskaitų kiekiu	27	26	46	1	100,0
Mokymosi modulių aktualumu Jums, kaip būsimam specialistui	21	32	44	3	100,0
Žinių įvertinimo sistema	17	39	44	0,0	100,0
Galimybėmis atlikti savarankiškas užduotis	17	40	43	0,0	100,0
Galimybe pasirinkti mokymosi modulius	32	28	37	3	100,0
Galimybe studijuoti pagal pasirenkamą darbo grafiką	42	20	35	3	100,0
Mokymosi modulių turinio kokybe	22	39	35	4	100,0
Neformaliu bendravimu su dėstytojais	35	33	30	2	100,0
Galimybe įtakoti mokymo/si proceso organizavimą	52	29	16	3	100,0

Išvados

1. Vystantis Lietuvos ekonomikai, kuriantis žinių visuomenei, didėja išsimokslinimo ir kompetencijos reikšmė, todėl auga aukštojo mokslo svarba. Aukštojo mokslo sistemą veikia šiuolaikiniai išoriniai (integracija, globalizacija) ir vidiniai (aukštojo mokslo reforma, kultūra ir kt.) veiksniai. Mokslinė literatūra ir praktinė patirtis rodo, kad yra glaudus ryšys tarp aukštojo mokslo, žinių, darbo našumo, konkurencijos ir ekonominio augimo. ES vystymosi ateitis priklausys nuo išsilavinimo, taip pat ir aukštojo. Aukštojo mokslo sistema vystoma taip, kad jo siekiantys esami ir būsimi darbo rinkos dalyviai įsigytų norimą kvalifikaciją ir kompetenciją.
2. Atskiros šalies ir kiekvieno jos piliečio socialinė-ekonominė gerovė neatsiejama nuo aukšto-

jo mokslo sistemos ir jos teikiamų paslaugų. Ekonominės raidos požiūriu svarbu, kad aukštasis mokslas, apimdamas vertybes, elgesio normas ir materialius produktus etc., veikia visos visuomenės gyvenimo ir vartojimo būdą, aukštojo mokslo subjektų – paslaugų teikėjų ir jų vartotojų – elgesį.

3. Šiame straipsnyje aukštojo mokslo paslaugos analizuojamos kaip paslaugų paketas, kurį sudaro pagrindinės ir papildomos paslaugos. Aukštojo mokslo paslaugos aiškinamos kaip operacijos ar funkcijos, kurios konkrečioje rinkoje yra paklausios ir turi savo kainą. Atlikto empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad aukštųjų mokyklų studentai gerai vertina aukštųjų mokyklų teikiamas paslaugas (ypač pagrindines).

Literatūra

1. Adamonienė, R. (1996). Asmenybės tapimas aukštojoje mokykloje pedagoginės pagalbos įtakoje. *Socialiniai mokslai. Sociologija*, Nr. 3 (7), p. 24–39.
2. Bartkutė, I., Kraujutaitytė, L. (2007). Aukštojo mokslo institucijų valdymo mokslinių tyrimų tendencijos Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 20, p. 104–113.
3. Baršauskas, P., Jensen, H.P., Kazlauskaitė, I., Lanskoronskis, M., Markevičienė, R., Ramonienė, L., Turauskas, L. (2007). *Aukštojo mokslo tarptautiškumo pasaulinė praktika ir jos taikymo Lietuvoje gairės*. Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.
4. Baršauskienė, V., Guščinskienė, J. (2003). The aims of university studies: aspirations and reality from students' point of view. *Socialiniai mokslai = Social sciences*, Nr. 3 (40), p. 112–119.
5. Bridges, D., Jucevičienė, P., Jucevičius, R., McLaughlin, T., Stankevičiūtė, J. (2007). *Higher education and national development. Universities and societies in transition*. London and New York: Routledge.
6. Biggs, J. (2003). *Teaching for quality learning at University: What the students does*. 2nd ed. Great Britain.
7. Bruzgelevičienė, R. (2001). *Lietuvos švietimo kaita. Švietimo reformos darbai tūkstantmečių sandūroje: tendencijos ir lūkesčiai*. Vilnius: Garnelis.
8. Clark, B. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of transformation*. Oxford: Pergamon Press.
9. Daujotis, V., Radžvilas, V., Sližys, R.P., Stumbrys, E. (2002). *Lietuvos mokslo politika Europos kontekste*. Vilnius: Justitia.
10. Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos. (2002). *Valskybės žinios*. Nr. 113-5029.
11. Direktyva dėl paslaugų ES vidaus rinkoje projekto pasekmių tyrimas. (2005). EKT grupė. Ataskaita. Vilnius.
12. Eurostat yearbook 2007. (2008). *The statistical guide to Europe*. Chapter 2. European Commission.
13. Gaigalienė, M. (2006). Studentų išstojimo iš aukštosios mokyklos priežastys, susijusios su studijų procesu organizavimu. *Pedagogika. Mokslo darbai*, Nr. 83, p. 122–128.
14. Ginevičius, R., Paliulis, N.K., Chlivickas, E., Merkevičius, J. (2006). *XXI amžiaus iššūkiai: organizacijų ir visuomenės pokyčiai*. Vilnius: Leidykla technika.
15. Gudzinskienė, V. (2007). Studentų išstojimo iš aukštosios mokyklos priežastys, susijusios su sveikata ir asmeninėmis problemomis. *Pedagogika. Mokslo darbai*, Nr. 85, p. 68–76.
16. Janiūnaitė, B. (2004). *Edukacinės novacijos ir jų diegimas*. Kaunas: Technologija.
17. Jucevičienė, P. (2003). *Aukštojo mokslo tradicija, šiuolaikiškumas ir perspektyva*. Kaunas: Technologija.
18. Kraujutaitytė, L. (2002). *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: LTU.
19. Kraujutaitytė, L., Pečkaitis, J.S. (2003). *Nuotolinių studijų organizavimas: strategijos ir technologijos*. Kaunas: Technologija.
20. Langvinienė, N., Vengrinė, B. (2005). *Paslaugų teorija ir praktika*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija.
21. McCaffery, P. (2005). *The higher education manager's handbook. Effective leadership and management in universities and colleges*. London and New York: RoutledgeFalmer.
22. Pikturna, A. (2003). *Universiteto finansų paskirstymo modeliavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: VU.
23. Pilat, D. (1998). The economic Impact of Technology. *The OECD Observer*, 213, August/September.
24. Pirs, D. (1997). *Slovar sovremennoi ekonomičeskoj teorii Kakmillana*. Moskva: INFRA-M.
25. Puškorius, S. (2007). Užsienio šalių universitetų valdymo modelių gairės. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 22, p. 96–106.
26. Remenyi, D., Williams, B., Money, A., Swartz, E. (1998). *Research in business and management*. Sage Publications.
27. Samalavičius, A. (2003). *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: kultūros barai.
28. Vengrienė, B. (2006). *Paslaugų vadyba*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Zavadskas, E.K., Valiulis, A.V. (2001). *Universitetas plėtros ir tobulėjimo kelyje*. Vilnius: Technika.

J. Čiburienė, J. Guščinskienė

The services of higher education in market conditions

Summary

This article aims to examine the services of higher education at different study levels, their impact on changes of knowledge society development in the context of globalization conditions. The main objectives are: to characterize the role of knowledge society and its priorities in the context of economic development; to identify the main services of higher education and its classification. At present globalization is the way in which national economies of the

world are becoming increasingly open and related with one another in economic, political, legal, cultural, social, education and information spheres. Higher education factor is going to play a strong role in global business. Globalization means the production and distribution of products and services of homogenous type worldwide in all spheres of activity, including higher education services.

The accession of Lithuania to the EU among other nine countries (Cyprus, Czech Republic, Es-

tonia, Hungary, Latvia, Malta, Poland, Slovakia and Slovenia) on May 2004 is a very important act of international recognition for Lithuania and its future development, including higher education, as one of main factors of economic development. Higher education in a country on micro, macro and regional level during time perspective causes human factor development, and is very important for each country or country group.

The scientists accept on accord that at present the information and knowledge are the main factors, effecting economic development in the conditions of globalization. The core factor of present society development is knowledge, effecting existing economic system. It causes the development of society as knowledge-based society. The main directions of realizations of knowledge-based society, as the priority of present long run state development, are 1) science and education; 2) competence of population; 3) state administration and self government; and 4) culture.

The system of higher education in Lithuania carries out the main activities, according to its purposes, aims and tasks, by providing various services. The structure of services of higher education appears at the micro, macro, regional and global levels of economy. The practice shows that the wages are one of the main economic development factors, including services sector. The theory formulated by W. Petty states that the development of economy changes the structure of economy in some time. The analyses of these processes in time period shows that historically firstly agriculture was dominant, secondly – industry, at present – services come first. Services, like industry, are especially susceptible to knowledge. Service is understood as operations or functions which are characterized by demand and supply in the market. Services are usually non-materialistic. Their main feature is their consumption in manufacture. These services cannot be passed directly to other consumers or arbitrated. The features of services of higher edu-

cation as in other services are different from material goods.

During Lithuania's economical development, establishing information society, the importance of education and competency is increasing, so the importance of higher education grows. The system of higher education is affected by external (integration, globalization) and internal (the reform of higher education regimen, culture, etc) factors. Scientific literature and practical experience shows the connection among higher education, knowledge, labour productivity, competition and economical growth. The perspective of EU growth depends on education, including higher education.

Higher education, including values, behavior laws and material products, acts in broad sense of life and consumption manner in all society. In the narrow sense, it affects the behavior of service suppliers and service consumers. In this article the services of higher education were analyzed as the pack of services, which are composed by main and additional services.

The methods of research that are applied here are: comparative analysis of the national cultural values in Western and Central Eastern European countries, based on the synthesis of the official European Community (EC) publications, scientific literature and systematic statistical data analysis and evaluation of youth higher education institutions functions using questionnaire in Lithuania. An exploratory structured questionnaire is used in the research. The questions used are of dichotomic, closed and open types, the evaluation and ranging scales are used, seeking from respondents – the students of different study levels – to get more correct evaluations. The results of empirical research, made in Kaunas University of Technology (KTU) and Vytautas Magnus University (VDU) show that the higher schools students-respondents highly evaluate the services, especially the main services.